

**PROCES ZMIAN JĘZYKA LITURGICZNEGO
W SERBSKIEJ CERKWI PRAWOSŁAWNEJ
NA PRZYKŁADZIE OFICJÓW KU CZCI ŚWIĘTYCH SERBEK**

Słowa kluczowe: język liturgiczny, Serbia, Kościół prawosławny, hymnografia

Na przestrzeni burzliwych dziejów narodu serbskiego i jego Cerkwi możemy obserwować zmiany normy językowej stosowanej w liturgii. Trwałym świadectwem tych przeobrażeń stały się kolejne wydania *Srbljaka* (1714, 1761, 1861, 1970 i 1986) – zbioru utworów hymnograficznych poświęconych świętym serbskiej Cerkwi prawosławnej¹. Cel, jaki przyświecał autorom kolejnych wydań antologii, trafnie ujmuje Dorota Gil:

„Odnaczające się wyjątkowymi walorami artystycznymi oficja ku czci świętych serbskich, w tym szczególnie władców trzech potężnych świętych dynastii Nemanjiciów, Lazareviciów i Brankoviciów, ujawniać będą nie tylko „wieczne”, religijne horyzonty literatury, ale także odzwierciedlać życie polityczne, społeczne i intelektualne narodu. Powołany do życia w kilku przełomowych okresach jego egzystencji [...], *Srbljak*, [...] będzie spełniać obok sakralnej również (świadomie mu nadaną) funkcję polityczną”².

Na przykładzie materiału zebranego w kolejnych wydaniach *Srbljaka* (z pominięciem wydania popularnonaukowego pod redakcją Djordja Trifunovicia) w artykule zostanie przedstawiona szczególna sytuacja językowa w SCP. Będzie ona odzwierciedleniem zmian kulturowych, estetycznych i liturgicznych w niej zachodzących oraz przyczyni się do wzmocnienia poczucia narodowej tożsamości i jedności wśród prawosławnych Serbów. Szczegółową ilustrację wspomnianej problematyki stanowi tekst *Oficjum ku czci św. Matki Angeliny* (30 VII) i kilka innych kompozycji hymnograficznych, m. in. poświęconych świętym kobietom: *Oficjum ku czci św. Anastazji Nemanjić* (22 VI), *św. Eugenii-Eufrozyny (carycy Milicy)* (19 VII) oraz *św. Zlaty Meglenskiej* (13 X).

Idea stworzenia rękopiśmiennego *Srbljaka* rakovačkiego (1714), a następnie wydania wersji drukowanej w Rimniku (*Srbljak* rimnički, 1761), zrodziła się w czasie rosnącego wpływu na życie religijne Serbii, w tym na liturgię i język, zreformowanej przez patriarchę

¹ Dalej: SCP.

² D. Gil, *Sakralno-polityczny i ludowy aspekt serbskiej poezji liturgicznej*, [w:] *Literatura a liturgia*, red. J. Okoń, Łódź 1998, s. 124.

Nikona Cerkwi rosyjskiej (1653-1655). Od końca XVII w., wskutek zaprzestania druku ksiąg na terenie Serbii (1638) i powstałego w ten sposób niedoboru ksiąg liturgicznych w spustoszonych przez Turków cerkwiach, z Rosji napływają drukowane ewangelia, psalterze, oktoichy, triody, mineje, kalendarze i inne. Do Serbii przybywają także rosyjscy nauczyciele, a przede wszystkim duchowni, związani z Akademią Kijowsko-Mohylańską oraz Ławrą Kijowsko-Pieczerską. I odwrotnie – do Kijowa wyjeżdżają wierni SCP, by kształcić się w tamtych instytucjach. Jovan Skerlić notuje, że w latach 1721-1762 w murach kijowskiej uczelni uczyło się aż 28 Serbów³. Zwrot w stronę Rosji, jedyne państwo prawosławnego państwa, które po inwazji Turków na Bałkany zachowało niepodległość i za Piotra I budowało swoje imperium, spowodowany był także rosnącym wpływem katolicyzmu oraz działalnością jezuitów, przybywających z monarchii austriackiej, przede wszystkim na terytorium dzisiejszej Wojwodiny. Po wojnie bowiem austriacko-tureckiej, toczony w latach 1683 – 1698/1699 i tzw. Wielkiej Wędrówce Serbów wraz z patriarchą Arseniuszem III do Austrii (1690) cesarz Leopold I przyjął prawosławnych emigrantów i zezwolił na swobodne osiedlanie się w swoim kraju, gwarantując wyznaniowe i narodowościowe przywileje, ale już jego następcy otwarcie dążyli do nawrócenia ich na katolicyzm.

W tych warunkach dla prawosławnych Serbów Rosja stała się ostoją jedynej prawdziwej wiary, duchowości i normy liturgicznej. Zdaniem Jovana Skerlicia jest to powód, dla którego Serbowie porzucają używany dotychczas w liturgii język serbskosłowiański (inaczej: srbuljski) na rzecz ruskosłowiańskiego, dążąc do zbliżenia z Rosjanami, „*nie-malże do zjednoczenia z nimi*”, mając na uwadze bezpieczeństwo swojego narodowego i wyznaniowego uniwersum⁴. Kolejni metropolici, następcy Arseniusza III Crnojevia (1690-1706), a szczególnie Mojsije Petrović (1725-1730) i Vićentije Jovanović (1731-1737), pragnąc wzmocnienia wiary prawosławnej w Serbii i żywiąc nadzieję na cerkiewne wsparcie ze strony Rosjan, polecają, by w cerkwiach odprawiano nabożeństwa „według reguły i typikonu moskiewskiego”⁵, przyczyniając się tym samym do wręcz „błyskawicznego”⁶ zakorzenienia języka ruskosłowiańskiego w obrządku cerkiewnym i następnie do uznania go za oficjalny język serbskiej Cerkwi.

Wprowadzenie do powszechnego użycia podczas liturgii języka ruskosłowiańskiego nie stanowiło problemu pod względem funkcjonalnym. Serbscy duchowni byli w stanie odczytywać te liturgiczne księgi „po swojemu”, przejmując niekiedy słowa z języka rosyjskiego⁷. Ruskosłowiański chętniej był adaptowany na serbskim gruncie przez wyższe duchowieństwo (patriarchów, metropolitów, arcybiskupów i biskupów). Kapłani niższego stopnia i część mnichów niezbyt chętnie używali nowego języka. Można

³ J. Skerlić, *Istorija nove srpske književnosti*, Beograd 1914. Cytuję za wydaniem on-line dostępnym w internetowej antologii literatury serbskiej: www.ask.rs/ASK_SR_AzbucnikDela.aspx, s. 36 [dostęp 26.08.2012].

⁴ Ibidem, s. 36. Cytaty, jeśli nie podano inaczej, przytaczam we własnym tłumaczeniu.

⁵ Ibidem, s. 37.

⁶ W ciągu 15 lat, 1725-1740.

⁷ L. Čurčić, *Srpske knjige i srpski pisci 18. veka*, Novi Sad 1988, s. 45.

przypuszczać, iż czynili to bardziej z narzuconego im odgórnie obowiązku, niż z realnie istniejącej potrzeby, jednak zdaniem Jovana Skerlicia, ze względu na kryzys serbskiej oświaty w tureckiej niewoli już w wieku XVIII posługiwanie się serbską redakcją cerkiewnosłowiańskiego miało być oznaką skrajnie niskiego poziomu wykształcenia: „Język serbskosłowiański, pozostawiony sam sobie, bez podręczników i gramatyki, bez nauczycieli, którzy mogliby go uczyć, rzadko był wykładany, i utrzymywał się tylko tam, gdzie szkoły i literatura powoli się rozwijały, wśród starych, niewykształconych i mało piśmiennych mnichów i kapłanów”⁸.

Pomimo coraz częstszego stosowania rosyjskiej redakcji cerkiewnosłowiańszczyzny, istnieją liczne świadectwa na to, że srbuljski, nadal pozostawał w użyciu. Laza Čurčić wspomina o rękopisie nazwanym *Oficjum ku czci św. despotów serbskich*⁹, przepisany w 1720 r. na polecenie metropolity Vićentija Popovicia dla monasteru krušedolskiego, którego tekst jest zapisany serbską redakcją cerkiewnosłowiańskiego i, jak pisze badacz: „[...] owa książka jest świadectwem języka, który jeszcze ciągle istniał, i kultu srem-skich despotów w siedzibie metropolii skąd niewątpliwie szerzył się w Sremie”¹⁰. Metropolita belgradzki zaś, Melentije Pavlović (18 VIII 1831 – 8 VI 1833), silnie związany ze starą serbską tradycją cerkiewną, podczas pełnienia swej funkcji dążył do powszechnego odprawiania w metropolii liturgii po serbosłowiańsku¹¹. Vuk Karadžić wspomina, że jeszcze na początku XIX w. istnieli „kapłani i mnisi, którzy czytali księgi cerkiewne w języku srbuljskim”¹². Godny uwagi w tym kontekście jest Platon (Pavle) Atanacković (21 VII 1788 – 3 V 1867), biskup Baczki, pisarz i dobroczyńca, który, mimo że popierał proponowane przez Vuka Karadžicia reformy językowe¹³, sam pozostał wierny starej regule ortograficznej¹⁴.

Z biegiem czasu rosyjskie księgi obrzędowe masowo sprowadzane do Serbii stały się pewnym problemem. Już w połowie XVIII w. całkowicie zastąpiły rodzime na terytorium pod jurysdykcją metropolitów i biskupów karłowickich¹⁵, a zawierały teksty

⁸ J. Skerlić, op. cit., s. 37.

⁹ W jego skład wchodziły: *Wspólna służba ku czci świętych despotów*, *Oficjum ku czci despoty Jovana*.

¹⁰ L. Čurčić, op. cit., s. 60.

¹¹ D. Slijepčević, *Istorija Srpske pravoslavne Crkve*, t. II, Beograd 2002, s. 214 – 216, tekst dostępny on-line na: www.scribd.com/doc/68859288/Istorija-Srpske-Pravoslavne-Crkve-II-Dr-Djoko-Slijepcevic [dostęp 29.08.2012].

¹² Podaję za J. Skerlić, op. cit., s. 37.

¹³ Vuk Karadžić zerwał z cerkiewną tradycją i oparł język na języku ludowym, za podstawę uznając nowosztokawski ijekawko/jekawski dialekt wschodniohercegowiński. W 1836 r. wprowadził do języka fonem *h* (w pierwszej fazie reform go nie było). Trzy lata później, w 1839 r. zrezygnował z uznania za obowiązujący procesu zwanego: *najnovije jotovanje* (nowa/najnowsza jotacja), np. ćerati, đevojka zamiast tjerati, djevojka. W zakresie ortografii Karadžić wprowadził równie znaczące zmiany: stworzył nowy alfabet na wzór rosyjskiej graždanki, który oparł o zasadę fonematyczną – każdemu fonemowi odpowiadał jeden znak, opracował nowe zasady pisowni, zredukował liczbę znaków graficznych (usunął: Ъ, Ь, Ѣ), zmniejszył liczbę grafemów z 48 do 29 (później dodał *h*). Na podstawie: *Słowiańskie języki literackie. Rys historyczny*, red. B. Oczkowa, E. Szczepańska, współpraca T. Kwoka, Kraków 2011, s. 257-258.

¹⁴ <http://www.novisad.rs/atanatskovi-platon>, [dostęp 20.09.2012].

¹⁵ J. Skerlić, op. cit., s. 43.

poświęcone rosyjskim świętym, którzy zasadniczo nie byli znani albo byli słabo znani serbskim duchownym. Diakon Szymon Athonita z monasteru św. Pawła podczas pobytu w Moskwie w 1703 r. relację między starymi i nowymi księgami opisuje w następujący sposób: „U nas [Serbów] i u Bułgarów mówią i służą zgodnie z moskiewskimi drukowanymi księgami, ale stare [serbskie – przyp. D.G.] drukowane u nas wolą bardziej, ponieważ nowe [moskiewskie – przyp. D.G.] druki są bezwartościowe”¹⁶. Można przypuszczać, że Szymon uważał rosyjskie księgi za mniej pożyteczne ze względu na brak ich związku z serbską tradycją, zarówno w zakresie obrządku, istniejącego panteonu świętych, jak i języka, do którego nie przywykli wierni.

Sprowadzanie rosyjskich ksiąg wpłynęło również na modyfikację kalendarza liturgicznego, w którym pojawiły się dodatkowe dni świąteczne, kiedy odprawiano nabożeństwa ku czci „nowych” świętych¹⁷. Djura Daničić twierdził nawet, że „serbscy święci nie byli godni czci, by stać między świętymi pozostałych narodów, w tym samego narodu rosyjskiego”¹⁸. Zdecydowanie zaprzeczył temu Laza Čurčić, bo przecież SCP posiadała swoje własne księgi liturgiczne o podstawie greckiej, a nadbudowie serbskiej. Nie ulega jednak wątpliwości, że w zestawieniu z tradycją rosyjską uwidoczniła się różnica zarówno w liczbie świąt obu Cerkwi, jak i w zakresie materiałów literackich im poświęconych.

Pojawiło się pytanie, jak te różnice niwelować, by uniknąć ewentualnego konfliktu między SCP a Cerkwią rosyjską¹⁹. Postępująca rusyfikacja życia religijnego i kulturowego zrodziła również potrzebę podtrzymania tradycji rodzimej, opartej na symfonii państwa i Cerkwi, poprzez stworzenie zbioru, który tę tradycję będzie kultywował.

Srbljak rimnički, rozumiany jako świąteczna mineja uzupełniająca²⁰, był rozwiązaniem idealnym, z jednej strony wypełniał powstałą lukę, z drugiej nie komplikował kontaktów z Cerkwią rosyjską. Zbiór realizował również ważną dla SCP funkcję ideologiczną utrwalania serbskiej tożsamości, wskazując „[...] nieprzerwaną nić swojej historycznej drogi, od św. Sawy do przybycia patriarchy Arsenija III Crnojevicia do Sremu”²¹.

Reprezentatywnym przykładem procesu zmian języka liturgicznego w *Srbljaku* jest m. in. *Oficjum ku czci św. Matki Angeliny* (Angelina Branković, pamięć 30 VII), umieszczone pomiędzy służbami dedykowanymi świętym z rodu Brankovićów (św. św. Maksym, 18 I; Stefan, 9 X; Jovan, 10 XII). Zdaniem Djordje Trifunovicia, który włączył oficjum do popularnonaukowego wydania *Srbljaka* z 1970 r.²², utwór powstał w 1520

¹⁶ Cyt. za: J. Skerlić, op. cit., s. 45.

¹⁷ Ibidem, s. 46.

¹⁸ Cyt. za: ibidem, s. 42.

¹⁹ Zob. L. Čurčić, op. cit., s. 46.

²⁰ Zgodnie z charakterystyką przedstawioną przez Dimitrija Bogdanovicia. Podaję za: ibidem, s. 47.

²¹ Ibidem, s. 51.

²² Szczegółowo na temat dyskusji wokół daty powstania oficjum: D. Gil, *Serbska hymnografia narodowa*, Kraków 1995, s. 71.

r. lub ok. 1530 r., bo księżna w XVI w. miała już swój ludowy kult i cerkiewny żywot. O dużym rozpowszechnieniu jej kultu w Cerkwi wschodniej, nie tylko serbskiej, świadczy fakt, iż wspomina ją także ruski teolog i polemista, Zachariasz Kopysteński, w swojej słynnej *Palinodii* (1621)²³. Autor służby pochodził najpewniej z monasteru kruszedolskiego, dokąd przeniesiono relikwie świętej po ich objawieniu się wiernym. Dziś rękopiśmienna wersja *Oficjum*, pisana w serbskiej redakcji cerkiewnosłowiańskiego, którą badał Trifunović, przechowywana jest w Muzeum Serbskiej Cerkwi Prawosławnej w Belgradzie pod nr 164²⁴.

Służbę Angelinie odnotował już Paweł Šafárik w opisie zawartości rękopiśmiennego *Srblijaka* rakovačkiego (1714)²⁵, nie powiedział jednak, w jakim języku, według jakich reguł ortograficznych zapisano nabożeństwo, ani też, jak zostały zapisane pozostałe kompozycje zbioru. Ponieważ rękopis z Rakovca zaginął, pytanie dotyczące formy zapisu do dziś pozostaje nierozstrzygnięte. Laza Čurčić łączy dzieło z raczańską tradycją rękopiśmienną²⁶. Snuje przypuszczenia, że zawarte w *Srblijaku* rakovačkim teksty liturgiczne, mogły być napisane *srbuljskim jezikom*, czyli serbską redakcją cerkiewnosłowiańskiego²⁷. One miały dać podstawę *Srblijakowi* rimničkiemu z 1761 r., przygotowanemu do druku w rosyjskiej redakcji cerkiewszczyzny przez Sinesije Živanovicia, który albo zlecił tłumaczenie zawartych w nim tekstów na ruskosłowiański, albo sam dokonał przekładu²⁸. Późniejsze badania nad pochodzeniem tekstu *Oficjum ku czci św. Angeliny* doprowadziły Djordje Trifunovicia do zakwestionowania jego obecności w *Srblijaku* rakovačkim²⁹, co obalałoby tezę Čurčića, jakoby Živanović zaczerpnął tekst służby z tego źródła.

Niezależnie od tego, skąd pochodził przerobiony później utwór ku czci Angeliny, dbałość Živanovicia o dostosowanie szaty językowej zamieszczonych w nowym wydaniu *Srblijaka* tekstów do obowiązującego w liturgii i kulturze nurtu językowego jest wyrazem zachodzących w XVIII w. zmian w życiu Cerkwi oraz aktualnych zależności eklezyjalnych i politycznych. Było też wyrazem przynależności autora do „oświeconej”

²³ „W arcybiskupstwie serbskim Arsenije i arcybiskup Nikodem, w monasterze Dawidowica serbski król Dawid leży, w monasterze Rawanica książę Lazar leży cały w ciele, w monasterze Kruszedol despot Stefan i jego żona, Angelina, i jego syn, arcybiskup Maksym, i drugi jego syn, despot Jovan; w jednej trumnie czcigodna Angelina ze swoim synem, arcybiskupem Maksymem, zostali złożeni, a w drugiej trumnie Stefan i Jovan, wszyscy cali i czyniący cuda”. cyt. za: A. Naumow, *Staro i novo. Studije o književnosti pravoslavnih Slovena*, Niš 2009, s. 159.

²⁴ Podają za: D. Gil, *Serbska...*, s. 71.

²⁵ Ibidem, s. 33.

²⁶ Račanska prepisivačka škola – nazwa pochodzi od skryptorium założonego na początku XVII w. przy monasterze Wniebowstąpienia Pańskiego w Raczy, działającego aż do 1690 r., czyli do czasu pierwszej Wielkiej Wędrowki Serbów.

²⁷ L. Čurčić, op. cit., s. 56.

²⁸ Ibidem, s. 56.

²⁹ Dj. Trifunović, *Srpski srednjovekovni spisi o knezu Lazaru i Kosovskom boju*, Kruševac 1968, s. 205, podają za: D. Gil, *Serbska...*, s. 71.

grupy duchowieństwa, opowiadającego się za konkretnymi kierunkami rozwoju SCP i narodu.

Na poziomie samego *Oficjum ku czci św. Angeliny* użycie w druku rosyjskiej redakcji języka cerkiewnosłowiańskiego stało się sposobem na nadanie służbie należnej jej rangi wśród innych kompozycji obecnych w księdze, która dodatkowo, jak pokazuje historia kolejnych wydań *Srbljaka*, zachowujących ruskosłowiańską formę językową (rimnički, belgradzki), przyczyniła się w istotny sposób do popularyzacji kultu serbskich świętych także w siostrzanych Kościołach prawosławnych, czego dowodzi włączenie dnia pamięci św. Angeliny Serbskiej do kalendarza Cerkwi rosyjskiej pod dniem 1 lipca³⁰.

Kolejna edycja *Srbljaka*, przygotowana w Belgradzie przez arcybiskupa Mihaila w 1861 r., powstała w czasie, kiedy język ruskosłowiański posiadał już ugruntowane miejsce w obrządku cerkiewnym. Dodatkowo jej trzon stanowić miały teksty już wcześniej wydane w tym języku w *Srbljaku* rimničkim oraz weneckim. Wcześniejszy zbiór poszerzył Mihailo o 10 nowych utworów³¹. Z pięciu tekstów znajdujących się na końcu zbioru, dodanych prawdopodobnie pod koniec pracy, trzy oficja zostały napisane przez samego hierarchę po ruskosłowiańsku (służby ku czci św. św. patriarchy Joanikija, Danila II i Sawy II), jedno przetłumaczył³² z serbskosłowiańskiego (*Oficjum ku czci św. Jevstatija*), a zamykające zbiór *Oficjum ku czci Vasilija Ostrogskiego* z XVIII w.,³³ od początku należało do ruskosłowiańskiej tradycji piśmienniczej. Wiele nabożeństw z *Srbljaka* belgradzkiego, znane niegdyś w rodzimym wariantcie językowym, najbardziej upowszechniło się właśnie w ruskosłowiańskiej wersji językowej, jak *Oficjum ku czci św. Jefrema*.

Najwyraźniejsze, przyjęte jeszcze przed rozpoczęciem prac, założenia językowe posiadała wersja *Srbljaka* wydana współcześnie, w 1986 r. przez Święty Synod Serbskiej Cerkwi Prawosławnej. Zgodnie z ustaleniami komisji redakcyjnej podjętymi znacznie wcześniej, bo w 1935 r. zawartość zbioru nie miała ograniczać się jedynie do tekstów zawartych w wydaniu belgradzkim, ale objąć wszystkie dostępne teksty nabożeństw ku czci serbskich świętych, ponieważ przedwojenna wersja *Srbljaka* została w większości zniszczona przez chorwackich ustaszy po zajęciu Sremskich Karlovców³⁴. Pracę podjęto w 1968 r., kontynuując myśl poprzedników, by w nowym *Srbljaku* umieścić teksty z edycji metropolity Mihaila oraz inne osiągalne oficja, a także, by poszerzyć powstający zbiór o nabożeństwa ku czci świętych, którzy ich wcześniej nie posiadali. Poza ustaleniem tekstualnej zawartości zbioru, podjęto jeszcze jedną ważną decyzję – by drukowane służby były jednolite pod względem językowym, wszystkie miały być wydrukowane

³⁰ http://www.sobesednik.orthodoxy.ru/html/arhiv/1-2_2003/ghizn_1_1-2_03.html#2t [dostęp 20.09.2012].

³¹ Szczegółowy spis podaje D. Gil, *Serbska...*, s. 83.

³² Możliwe także, że posłużył się ruskosłowiańskim odpisem z 1805 r., podaje za D. Gil, *Serbska...*, s. 90.

³³ Autorem jest pečki patriarcha Vasilije Jovanović Brkić.

³⁴ Szczegółowo na temat dziejów wspomnianego zbioru: D. Gil., *Serbska...*, s. 103-104.

w języku serbskosłowiańskim. Założenie to dotyczyć miało, również nowo powstających nabożeństw, przygotowywanych przez protojereja Mirka Pavlovicia. Ostatecznie jednak, komisja redakcyjna zdecydowała o włączeniu do zbioru siedmiu tekstów napisanych we współczesnym języku serbskim: czterech ze względu na przekład z języka rumuńskiego, dwóch przerobionych z serbskosłowiańskiego i jednego, autorstwa biskupa Nikołaja (Velimirovicia), skomponowanego już współcześnie, najprawdopodobniej w połowie XX wieku (*Oficjum ku czci św. serbskich męczenników*, 15 VI).

O ile zamieszczenie tłumaczeń z języka rumuńskiego wydaje się uzasadnione, to pytania rodzi przygotowanie przeróbek nabożeństw na cześć *Przeniesienia relikwii św. Sawy* (6 V) i *Oficjum ku czci św. Georgija z Kratova* (Sofijskiego, Nowego) z serbskiej redakcji cerkiewnosłowiańskiego na współczesny serbski, skoro, jak wspomniano wyżej, z założenia, *Srbljak* w całości miał być wydany w srbuljskim. Dodatkowo dziwi fakt, że sam patriarcha Paweł sceptycznie wypowiadał się na temat użycia współczesnego języka serbskiego w liturgii³⁵. Można przypuszczać, że wybór tekstu *Oficjum ku czci św. Georgija z Kratova* miał służyć popularyzacji kultu męczennika, pierwszego południowosłowiańskiego świętego pochodzącego „z ludu”. Kompozycja ku jego czci stanowi „dokument duchowej i społecznej jedności wszystkich prawosławnych chrześcijan na Bałkanach, zagrożonych przez islam w wieku XVI (...)”³⁶. *Nabożeństwo na cześć przeniesienia relikwii św. Sawy* w sposób oczywisty nawiązywało do tradycji świętosawskiej, a także w odniesieniu do aktualnych wówczas wydarzeń w życiu SPC, do wznowienia prac nad cerkwią św. Sawy na Vračarze. Rok przed wydaniem najnowszej wersji *Srbljaka* (1986), w murach powstającej świątyni, patriarcha German odprawił pierwsze uroczyste nabożeństwo³⁷. Po objęciu tronu patriarszego w 1990 r. jego świątobliwość Paweł kontynuował wznoszenie świątyni, przerwane po raz kolejny działaniami wojennymi na terenie Serbii (1991-1995, 1996-1999). Na uroczystej liturgii, 7 stycznia 2002 r. wygłosił słowa podkreślające ciągłość tradycji świętosawskich, jedności i pokoju, których symbolem ma być cerkiew na Vračarze: „Te dzwony [dzwony cerkwi św. Sawy – D.G.] wzywają nas, byśmy wrócili na drogę, którą kroczył Święty Sawa i którą wskazał swojemu narodowi. Jest to droga pokoju i pojednania z samym sobą i innymi. To jest droga jedności, zgody i duchowego odrodzenia [...] prawosławnego narodu serbskiego”³⁸. Przeróbka *Oficjum ku czci przeniesienia relikwii św. Sawy* do *Srbljaka* z 1986 r., stanowiącego modlitwę błagalną o pomyślność ojczyzny i cerkwi³⁹ mogłoby zatem zapowiadać drogę, jaką podąży przyszedł patriarcha w kierowaniu SCP.

³⁵ Podaję za D. Gil, *Serbska...*, s. 113.

³⁶ Ibidem, s. 132.

³⁷ Oficjalna strona monasteru: <http://www.hramsvetogsave.com/Hram/ser/Vesti/default.htm> [dostęp 30.08.2012].

³⁸ <http://www.hramsvetogsave.com/Hram/ser/Vesti/default.htm>, [dostęp 30.08.2012].

³⁹ D. Gil, *Serbska...*, s. 136.

W najnowszym *Srbljaku* znalazły się cztery oficja poświęcone świętym kobietom: omówione już wcześniej ku czci św. Angeliny Branković, św. Anastazji Nemanjić (22 VI), św. Eugenii-Eufrozyny (carycy Milicy, 19 VII) oraz św. Złaty Meglenskiej (13 X). Jedynie nabożeństwo poświęcone św. Angelinie zamieszczone było we wcześniejszych wydaniach zbioru. Pozostałe teksty powstały po drugiej wojnie światowej. Włączenie nabożeństw dedykowanych świętym kobietom stanowi realizację zamierzeń dużo wcześniejszych, związanych jeszcze z pracą nad belgradzkim *Srbljakiem* metropolity Mihajła (1861) i planem włączenia do niego tekstów dedykowanych świętym Serbkom⁴⁰. Jednakże dopiero w XX wieku napisano i opublikowano w zbiorze potrzebne teksty. W 1942 r. biskup Nikołaj Velimirović ułożył służbę carycy Milicy, według wzoru hymnografii ku czci świętych mnichów („prepodobnych”). Utwór został skomponowany w serbskiej redakcji języka cerkiewnosłowiańskiego i wszedł do *Srbljaka* (1986) w oryginalnej formie⁴¹. Należy również dodać, że biskup Velimirović był wielkim czcicielem świętych Serbek i propagatorem ich kultów. Widział w kobietach normy postaw chrześcijańskich, które chciał upowszechnić wśród Serbów swoich czasów. Powstanie pozostałych dwóch oficjów – świętej Anastazji i Złaty Meglenskiej – były efektem postanowienia Komisji biskupów z 1968 roku. Zostały ułożone specjalnie na potrzeby najnowszego wydania *Srbljaka* przez protojereja Mirka Pavlovicia. Zgodnie z przyjętym przez redaktorów zbioru założeniem o spójności językowej publikowanych tekstów, hymnograf napisał nabożeństwa zgodnie ze średniowieczną tradycją językową, czyli w języku serbskosłowiańskim⁴².

Wybór świętych kobiet, których nabożeństwa zostały zamieszczone z najnowszym wydaniem *Srbljaka*, nie jest przypadkowy. Reprezentują one bowiem kolejne etapy w życiu duchowym, intelektualnym i politycznym narodu serbskiego, od czasów świetności za panowania dynastii Nemanjiciów (św. Anastazja) do momentu walki o niezależność wyznaniową i polityczną (św. Złata Meglenska). Powrót do rodzimej, serbskiej redakcji cerkiewszczyzny dodatkowo podkreśla zatem związek z tradycją i historią Serbii.

Materiał hymnograficzny zgromadzony w kolejnych wydaniach *Srbljaka* stanowi odzwierciedlenie procesu kształtowania serbskiej duchowości przez wieki w specyficznej sytuacji dziejowej. Poszczególne edycje zbioru, rozumianego jako swoista wersja minei (uzupełniającej, świątecznej), odbijają aktualne w danym okresie potrzeby duchowe i ideowe, zarówno w wyborze nabożeństw, jak i w przyjmowanej normie językowej. Rosyjska redakcja języka cerkiewnosłowiańskiego zastosowana w rimničkim, weneckim i belgradzkim *Srbljaku* obrazuje poszukiwanie wzoru dla wewnętrznej odbudowy życia cerkiewnego i duchowego w kraju. Z drugiej strony, wybór oficjów implikuje dążenie

⁴⁰ Ibidem, s. 82.

⁴¹ Ibidem, s. 105.

⁴² Ibidem, s. 116, 144.

do ograniczenia dominacji kultów obcych, na rzecz kultów rodzimych, bliższych Serbom, będących odpowiedzią na aktualne potrzeby wiernych.

Po latach niewoli, wojen i komunistycznych rządów, ostatnie wydanie *Srbljaka* z 1989 r. miało zapowiadać trwającą do dziś odnowę duchową w łonie SCP. Prezentowany w zbiorze panteon serbskich świętych służył pogłębianiu narodowej, lokalnej duchowości. Widoczny zwrot w kierunku „swojej” tradycji i wartości (język serbskosłowiański), anonsował nowsze tendencje językowe, dochodzące dziś żywo do głosu w SCP, czyli coraz częstsze sięganie w tekstach liturgicznych po współczesny język serbski.

SUMMARY

Dominika Gapska, Poznan

The process of changes of the liturgical language in the Serbian Orthodox Church on the example of the services dedicated to the Serbian saint women

Keywords: Liturgical Language, Serbia, Orthodox Church, Hymnography

Srbljak is a collection of hymns and services dedicated to Serbian saints of the Orthodox Church. In particular regard to the texts of the services of the Serbian saint women: Angelina (30 VII), Anastasia Nemanic (22 VI), Eughenia – Euphrosinia (tsarina Militsa; 19 VII) and Zlata of Meghlen (13 X) one can observe the changes of the norms applied to the liturgical language in Serbia. The service of St Angelina, written around 1520 or 1530, was included in the Rakovatch manuscript of *Srbljak* (1714) edited in the Serbian version of Church Slavonic. The same book printed in 1761 in Rimnik contained already the texts in the Russian version of Church Slavonic as did also the Belgrade edition of the *Srbljak* edited in 1861. It was only in 1986 that the Holy Synod of the Serbian Orthodox Church printed *Srbljak* in Serbian Slavonic, allowing the introduction of seven services in modern Serbian (including four services translated from Romanian). The last edition of *Srbljak* shows general tendencies in contemporary Serbia to use more and more often the modern Serbian as the liturgical language.